

19. Yüzyıl İstanbul Endüstri Mirasına Palimpsest Kavramı Üzerinden Ontolojik Değerlendirme

Ontological Evaluation of İstanbul Industrial Heritage Through the Concept of Palimpsest

Ayşe Gülçin URAL

Fenerbahçe Üniversitesi, Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre
Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZ

Eski yazılı parşömen kağıtlarının silinip üzerine yeniden yazılar yazılması, ancak eski yazı izlerinin hala görünüyorması hali palimpsest olarak tariflenmektedir. Mekân üzerinden bu kavramı incelemek gerekirse; yeniden işlevlendirilen yapılar içinden eski işlevin ve yapıım biçiminin izlerini hala görebilmek şeklinde yorumlanabilmektedir. İstanbul gibi büyük tarihe sahip bir kentte, yeniden işlevlendirilmeye ihtiyaç duyan pek çok tarihi yapı bulunmaktadır. Bu yapılar içinde palimpsest kavramının daha net bir şekilde algılanabileceği yapı tipinin endüstri yapıları olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle çalışma İstanbul, Avrupa ve Anadolu yakasında bulunan 19. yy. endüstri yapıları ile sınırlanmıştır. Çalışmanın amacı ise İstanbul'da bulunan 19. yy. endüstri yapılarının 2024 yılındaki durumlarına göre palimpsest kavramı üzerinden değerlendirme ve sorgulama yapmaktır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli, belgesel tarama modeli ve tarihsel tarama modelinden faydalanılmıştır. Kavramsal zemini oluşturmak için genel tarama modeli ile palimpsest kavramına ve mekân ontolojisine dair inceleme yapılmıştır. Belgesel tarama yoluyla, tespit edilen yapıların çeşitli özelliklerine dair veri toplanmıştır. Tarihsel tarama ile ise yapıların yapıım yılından itibaren geçirdiği süreç ve 2024 aralık ayında ne durumda olduğuna dair tespit yapmak istenmiştir. Toplanan teknik veriler ve görseller hermenötik yöntem ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda İstanbul'da bulunan 19. yy. endüstri yapıları içinde 11 adet Avrupa yakasında, 4 adet Anadolu yakasında palimpsest olarak değerlendirilebilecek yapı tespit edilmiştir. Araştırma; İstanbul'da bulunan 19. yy. endüstri yapılarının 2024 yılındaki durumlarını listelemek açısından ve bu yapıları mekânın ontolojisi üzerinden değerlendirilerek palimpsest kavramı ile yorumlamak açısından gerekli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Endüstri mirası, İstanbul, mimari ontoloji, palimpsest, yeniden işlevlendirme, 19. yüzyıl

ABSTRACT

The state of erasing old written parchment papers and writing on them again, but the traces of old writing are still visible, is described as palimpsest. If it is necessary to examine this concept through space; it can be interpreted as still being able to see the traces of the old function and construction style among the re-functionalized structures. In a city with a great history like İstanbul, there are many historical buildings that need to be re-functionalized. Among these structures, it is thought that the type of building where the concept of palimpsest can be perceived more clearly is industrial buildings. For this reason, the study is limited to the 19th century industrial buildings on the European and Anatolian sides of İstanbul. The aim of the study is the 19th century in İstanbul. According to the situation of industrial structures in 2024, it is to evaluate and question through the concept of palimpsest. In the study, qualitative research methods such as general survey model, documentary survey model and historical survey model were used as data collection methods. In order to create the conceptual ground, the general survey model and the concept of palimpsest and the ontology of space were examined. Through documentary scanning, data on various characteristics of the identified structures were collected. With the historical scan, it was aimed to determine the process of the buildings since the year of construction and their condition in December 2024. The collected technical data and visuals were evaluated by hermeneutic method. As a result of the study, among the 19th century industrial buildings in İstanbul, 11 buildings on the European side and 4 buildings on the Anatolian side that can be considered as palimpsest were determined. Research; Located in İstanbul in the 19th century. It has been deemed necessary in terms of listing the status of industrial buildings in 2024 and interpreting these structures with the concept of palimpsest by evaluating these structures through the ontology of the space.

Keywords: Industrial heritage, İstanbul, architectural ontology, palimpsest, refunctioning, 19th century

Geliş Tarihi/Received: 08.01.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.06.2025
Son Revizyon/Last Revision: 07.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 04.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 24.09.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ayşe Gülçin URAL
E-mail: gulcin.ural@fbu.edu.tr

Cite this article as: Ural, G.A. (2025). Ontological evaluation of İstanbul industrial heritage through the concept of Palimpsest. *Art and Interpretation*, 46, 83-93.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

1845 yılında Thomas De Quincey tarafından 'Palimpsest' başlıklı-ğıyla yayınlanan makalede, palimpsest kavramının ebebiyat dışın-da kullanımı üzerine farklı bir bakış açısı gelişmiştir. "Palimpsest, 1845'e kadar yalnızca eski el yazmalarını araştıran ve yayınlayanları ilgilendiren paleografik tuhaflıklar olan palimpsestlerle dolaylı ola-rak ilişkilidir" (Dillon, 2006, s. 243). Ancak 1845'ten sonra mimari, coğrafya, jeoloji, genetik, bilgi teknolojisi vb. alanlarda karşılaşılan bir kavram haline gelmiştir. Palimpsest kavramının ortaya çıkışı, parşömen kağıdı gibi yazılı materyallerin silinip üzerine yeni yazılar yazılmasından olmuştur. Ancak kağıdın üzerindeki yazılar temizle-nip yenisi yazılsa da silinenlerin izi hala kağıtta gözükmetedir. Bu çok katmanlılık palimpsest olarak adlandırılmış, eski izler ile yeni-nin birlikte bulunduğu bir metaforik anlatım haline gelmiştir. Eski ve yeninin birlikteliğini anlatan bu kavram mimariye de sirayet ederek, yapılara farklı bir bakış açısından bakmaya imkan sağla-mıştır. Kent okumalarına da imkan sağlayan bu kavram, çalışmada yapılar üzerinden tekil olarak kullanılacaktır. Her yapı kendi içinde değerlendirilecek, bunun için yapıların iç mekânları ve kabukları incelenecektir.

Palimpsest kavramını mimari yapıda aramak için önceki katman-ların izlerinin okunabilir olması gerekmektedir. Dolayısıyla eski ve yeninin buluşmasını aramak için yeniden işlevlendirilen yapılara yönelmek gerekmiştir. Yeniden işlevlendirilen yapılar yelpazesin-de ise palimpsest okumasının daha net bir şekilde yapılabileceği düşünülüyor için endüstri mirası yapıların incelenmesine karar verilmiştir. Dönem olarak 19. yy.'ın seçilmesinin sebebi, o dönem giderek artan sanayi yapılarının hem günümüzdeki mevcudiyetini tespit etmek hem de hala mevcutsa ne şekilde kullanıldığı bilgisi-ne ulaşmaktır. "Osmanlı'da imalathaneden fabrikaya geçiş süreci de III. Selim dönemi (1789-1807) ile başlayan devletin modernleş-me sürecine paralel bir gelişim göstermiştir" (Boyacioğlu, 2019, s. 79). Dolayısıyla çalışma evreni İstanbul'da bulunan 19. yy. endüstri mirası yapılar olarak sınırlandırılmıştır. Köksal (2005) İstanbul'da 19. yüzyılda 256 adet sanayi yapısının var olduğunu ancak 2005 yılında bu sayının 43'e düştüğünü aktarmaktadır. "Günümüze ulaşan ve artık koruma altında olan endüstri yapılarının büyük ço-ğunluğu 1990'ların başından itibaren çeşitli nedenlerle atıl kalmış, özgün yapı ve donanımlarını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Son yirmi yıl içerisinde ise, teknolojik, kentsel, ekonomik ve sosyal ge-lişmeler sonucunda işlevini yitiren endüstri yapılarına yönelik ilgi giderek artmış olup, belli bir dönemin özgün yapıım tekniği ve üre-tim ilişkilerini yansıtan bu endüstri mirası yapılarının korunmasına yönelik yeniden işlevlendirme projeleri gündeme gelmiştir" (Tan-yeli ve İkiz, 2009, s. 115).

Çalışmanın amacı, sınırları belirlenen bu yapıları araştırarak 2024 yılına ulaşan yeniden işlevlendirilmiş olanlar üzerinden palimpsest kavramına uygunluklarını tespit etmek ve yorumlamaktır. Bir ön-ceki katmanlarının hala görülebilir olduğu, yeni bir işlevi olmasına rağmen eski veya geçmiş izlerin bulunduğu bu yapılar; geçmiş ve mevcut arasındaki ilişkileri ve katmanlaşmış anlamları yorumla-yabilmek açısından önemli bulunmuş ve çalışma gerekli görülmüştür. Palimpsest yapılar, kültürel miras ve toplumsal bellek açısından önemli olmakla birlikte, 'gün'e dair yeni bilgileri de de-polamaktadır. Belki gelecekte başka bir işlevle bambaşka bilgiler depolayacaktır. Bu nedenle yapılacak ontolojik yorumların litera-türde kayıt altında olması gerektiği düşünülmektedir.

Bir metnin önceki anlamlarının sonradan eklenen metin ile iç içe geçmesi gibi, mimari bir yapıda da iki ya da daha fazla döneme dair katmanlar, plan organizasyonu, malzemeler, mekân için belirlenen işlev gibi özellikler iç içe geçebilmektedir. Çalışma kapsa-mında sınırları çizilen yapılar, 19. yüzyıl, İstanbul'da sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin hız kazandığı bir dönemde inşa edil-miştir. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile etkileşimi artmaktadır ve yeni teknolojik gelişmelere ayak uydurma süreci

mevcuttur. Endüstri yapıları da bu sürecin somut şahitleridir. Bu yapılar çoğunlukla benzer mimari özellikler taşımaktadır. Örneğin malzeme olarak genellikle tuğla ve taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Avrupa ile endüstriyel gelişim açısından kurul-maya çalışılan etkileşim nedeniyle batının endüstri yapılarından izler görülmektedir. Sanayi yapıları olmalarından ötürü, plan şe-malarında makinelerin yerleşmesi için yaratılan geniş açıklıklara ilave olarak yüksek tavanlar mevcuttur. Yine büyük bir bölümünde kemerli pencereler ve kapılar görülmektedir. Bu belirgin mimari özelliklere sahip olan endüstri yapılarının zamanla işlevlerini kay-betmesi ya da işlevini farklı bir lokasyonda devam ettirmesi ya-pıların bir kısmını atıl hale getirmiş bir kısmının ise yok olmasına sebep olmuştur. Ancak sürdürülebilirlik ve yeniden işlevlendirme terimlerinin gereği olarak bir döneme şahitlik eden ve belirgin mi-mari özellikler taşıyan endüstri mirası yapıların korunması kültürel miras açısından değerlidir. 19. yüzyıldaki bu endüstriyel yapılaşma, Osmanlı'nın sanayi devrimini yakalama çabasının bir sonucunu ifade etmektedir. Toplumun bu bakış açısını kazanmaya başlama-sı ile birlikte henüz yıkılmamış olan bazı endüstri yapılarının ye-niden işlevlendirildiği görülmektedir. Bu yapılar, modern işlevlere dönüştürülerek kullanılsa da geçmişin endüstriyel mirasını ya-şatmaya devam etmektedir. "Endüstri yapılarının korunması pa-radoksal bir durum yaratır çünkü bu yapılar genellikle pragmatik nedenlerle pratik ve işlevsel kullanım için inşa edilirler. Dolayısıyla çoğu zaman kent bağlamında ve yapısal olarak sembolik bir an-lam taşımazlar. Fakat sanayi toplumlarının kolektif belleğinde, en-düstriyel gelişmelerin kanıtı olarak dururlar" (Cengizkan, 2006, s. 9). Aynı zamanda yeniden işlevlendirme sürecinin olumlu etkileri; tarihi ve mimari değerlerin korunması, sürdürülebilirlik, toplumsal ve kültürel katkı, şehre estetik ve ekonomik değer kazandırmak-tır. Yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının yurtdışı ve Türkiye örnekleri incelendiğinde ise sosyal alanlar veya etkinlik alanları, sanat galerileri, müzeler, sergi alanları, alışveriş merkezleri, ofisler, restoranlar, üniversiteler, araştırma merkezleri, modern daireler, karma kullanımlı alanlar olarak geniş bir yelpaze ile karşılaşılmak-tadır. "1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde, rantabilitesini ya da üretim zincirindeki yerini yitirecek atıl kalmış fabrika, atölye, bü-yük mağazalar gibi endüstriyel üretim-depo yapılarını, sanatçıların atölye-ev olarak kullanmaya başlamasıyla ortaya çıkan bu ilişkinin aslında sanat üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğu da öne sü-rülmektedir. Hatta o zaman için marjinal olarak nitelenebilecek bu durumun zaman içinde sıradanlaştığı bile söylenebilir" (Alkan, 2006, s. 76). Koruma, yenileme dengesi, toplum ve kültürel uyum başlıklarının yapısal güçlendirme ve doğru tasarım prensipleri ile birleşmesi sonucu oluşacak yeniden işlevlendirme girişimleri, yeni işlev yelpazesini daha da genişletebilecektir.

Bu araştırmada yapıların yeni işlevi konusunda bir ayrıma gidil-memiş; eski işlevinin belirginliği ve yeni işlevi ile iç içe geçme hali araştırılmıştır. Bir endüstri yapısının özünde yatan, üretimine se-bep olan anlamın, yeni yüklenen bir anlamda varlığını sürdürebil-mesi, araştırmanın ontolojik anlamda temel arayışını oluşturmak-tadır. Bu arayış, sadece fiziki dönüşümü tanımlamamakta, yapının zaman ve toplumsal bağlam içindeki rolünü de kapsamaktadır. Fiziksel yapıyı koruyarak farklı bir bağlamda yapının varoluşunu devam ettirmesi söz konusudur. Bir fabrikanın sergi alanına dö-nüşmesi ya da gazometrinin konser salonuna dönüşmesi onto-lojik açıdan tartışılmaya değer bir anlamlılık yaratmaktadır. Aynı zamanda mekân algısı bakımından da kullanıcı üzerinde iç içe geçmiş bir duygu yaratmaktadır. Sadece inşa edildiği zamana ait olmayan aynı zamanda bir sürecin temsilcisi haline gelen bu yapı-lara; yeniden işlevlendirme ile ve palimpsest özellikleri ile süreci sonlandırmadan yeni bir katman eklenmektedir. "Endüstriyel yapı dönüşümlerinde işlev, tek başına düşünülmesi gereken bir kavram değildir. Bu nedenledir ki yeni işlev seçiminde, yapının fiziki özellik-leri, toplum ihtiyaçları, kentsel kimlik, bellek ve konumun getirdiği birtakım girdiler yapılan analizler sonucu değerlendirilerek yeni iş-lev bu doğrultuda belirlenmelidir" (Büyüksarı, 2013, s. 39).

Yeniden işlevlendirilen yapılar içindeki palimpsest kavramı tespiti için aranan özellikler ise; mimari yapının ilk işlevinin izlerinin belirlen bir şekilde algılanması ve yapının yeni işlevi ve özellikleriyle iç içe geçmiş olmasıdır. Bu özellikler, bu çalışmada mimari özellikler üzerinden incelenerek yorumlanacaktır. Kullanılan malzemeler, düşey ve yatay ilişkiler, mekânın eski işlevini bugüne nasıl yansıttığı değerlendirilecek ve mimari okuma yapılmaya çalışılacaktır. "Metinlerarası, anlatıların kurgusunu oluştururken, metinlerarası okuma ise anlatıların kurgusunu deşifre ederek farklı anlamlara kapı aralar. Mimari yapılarda yapılacak metinlerarası bir okuma, mimarlık tarih yazımına bir alternatif sunma yetkinliğindedir" (Faiz Büyükcım ve Zorlu, 2020, s. 159). Buradan yola çıkarak çalışmanın bulguları toplanmış ve ardından anlama ve yorumlama metodu ile bulgular analiz edilmiştir.

Yöntem ve Materyal

Yöntem

Çalışmada verileri toplamak için öncelikle mimari kuramlar çerçevesinde nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Bu yöntem ile kavramsal zemini oluşturmak için palimpsest kavramını ve mekânın ontolojisine dair çeşitli bakış açılarını incelemek istenmiştir. Palimpsest değerlendirmesini yaparken gerekli disiplinlerce onaylanmış doğru restorasyon projelerini tespit edebilmek için yeniden işlevlendirme prensiplerine dair veriler toplanmıştır. Yine nitel araştırma yöntemleri içinde farklı metotlardan faydalanıp belgesel tarama ve tarihsel tarama metodu kullanılarak 19. yy. İstanbul endüstri yapıları tespit edilmiş; çalışmanın hazırlandığı tarih olan 2024 yılına kadar yapıların geçirdiği süreçler, 2024 yılındaki fiziksel ve işlevsel durumları tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilmesine karar verilen yapılara dair bilgilere, mümkünse geçmiş ve mevcut yapı görsellerine ulaşmak için yine belgesel tarama yönteminden faydalanılmıştır. Literatür taraması ile toplanan verileri analiz etmek için palimpsest yapıların benzer özellikleri tespit edilmeye çalışılmış ve tablolaştırmaya gidilmiştir. Ancak belirlenen tespitleri; bu çalışmanın endüstri yapılarına odaklanması nedeniyle Dublin İlkelerini göz ardı ederek değerlendirmek doğru bulunmamıştır. Buradan yola çıkarak palimpsest yapıların benzer özellikleri; ICO-MOS'un 28 Kasım 2011'de yapılan 17. Genel Kurulunda kabul edilen Dublin İlkeleri ile uygunluğu araştırılarak maddelendirilmiştir. Kesişim noktasında üç ana başlık ortaya çıkmış, bu başlıklarda alt başlıklar ile maddelendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.

Değerlendirme tablosu

1. BÜTÜNLÜĞÜN KORUNMASI
a. İç donanımın ve varsa içindeki makinelerin korunması
b. Yapı kabuğunun ve sınırlarının korunması
c. Çevresi ve komşu miras unsurları ile birlikte değerlendirilmesi
2. ANLAMIN-İZLERİN KORUNMASI
a. Yapıdaki sembol, imge ve işaretlerin korunması
b. Yapıya geri dönüştürülebilir müdahaleler yapılması
c. Endüstriyel yapı tipinin çelik ya da taş gibi malzemelerin artırılması ile vurgulanması
3. ZITLIKLARIN VURGULANMASI YA DA GÖRÜNÜR KALMASI
a. İlk dönemin kültürel özelliklerinin silinmemesi, yeni dönemin kültürel özellikleri ile farkların vurgulanması
b. Malzeme seçimlerinde eski ve yeninin zıtlığının vurgulanması
c. Mekân-plan organizasyonundaki eski katmanların ve düzenin yeni işlev organizasyonunda algılanabilmesi

Veri toplama yöntemleri ile edinilen bulgular ve ardından hazırlanan tablo sonuçları hermenötik yöntem ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmanın metodolojisi bakımından palimpsest kavramı gibi nicel ölçülebilirliği olmayan bir kavramı değerlendirmek için hermenötik yöntem gerekli olmuştur. Pozitivist bir analiz yolunu izlemek doğru bulunmamıştır. Fıncioğullarına (2016) göre pozitivism: "Saf ve gerçek bilgi, metafizik öğelerden arınmış, rasyonel ve ampirik yolla elde edilen bilgidir" (s. 38). Hermenötik yöntem ise: "Yunanca yorumlama anlamına gelen hermeneuein kelimesinden türemiştir. Bu çerçevede Hermeneutik; bir şeyi bil-dirme, haberdar etme, çeviri, açıklama ve açıklama sanatı olarak dile getirilir" (Fıncioğulları, 2016, s. 42). Palimpsest kavramı; mekân algısı, ikili mekân hissiyatı, mekânda çok katmanlılık gibi karmaşık sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da çeşitli yöntemler ile bulguların toplanması gerekmiş olsa da sonuca ulaşmak için anlama ve yorumlama yollarını takip etmek gerekmiştir. İnsan bilimini açıklamak için kültürler, toplumsal bellek, psikoloji ve daha pek çok etkenin önemli olduğu gibi mekânın ontolojisi de insan tarafından bilinçli ya da bilinçsiz üretilen her şey gibi anlama ve yorumlamaya ihtiyaç duymaktadır.

Materyal

Materyallerin netleşmesi için öncelikle İstanbul'da bulunan endüstri yapılarına dair bir liste oluşturulmuştur. Bu liste oluşturulurken Köksal'ın (2005) 'İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri' isimli tezinden; Valeri, İnce ve Yurdaçalış'ın (2013) 'İstanbul'daki endüstri yapıları' isimli raporundan ve 3. İstanbul Tasarım Bienali kapsamında başlatılan, Valeri ve ark. Tarafından düzenlenen (2016) 'Türkiye Tasarım Kronolojisi-Sanayi Yapıları' isimli çalışmadan faydalanılmıştır. Ardından bu liste içinde 19. Yy'da inşa edilen yapılar tespit edilerek, Avrupa yakası ve Anadolu Yakası olmak üzere iki ayrı liste oluşturulmuştur. Bu listelere dahil olan yapıların geçirdiği süreçler incelenerek 2024 yılı aralık ayındaki fiziksel ve işlevsel durumlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bazı yapılara ulaşılamamıştır. Ulaşılamayan yapılarda dahil olmak üzere aralık 2024'teki durumlarını da içeren yeni iki liste hazırlanmıştır. Tablo 2 ve tablo 3'te aktarılan listelerde belirtilen yapılar içinden palimpsest olarak değerlendirilebilecek olanlar sarı renk ile işaretlenmiştir ve çalışmanın materyalleri belirlenmiştir.

Tablo 2.

19. Yy. İstanbul Avrupa yakası endüstri yapıları listesi

19. yy. İstanbul Avrupa yakası endüstri yapılarının aralık 2024'te durumları			
NO	YAPI	YAPIM TARİHİ	ARALIK 2024'TE DURUMU
1	Terkos Su Pompa İstasyonu	1883	İSKİ Terkos Su Medeniyetleri Müzesi
2	Haznedar Tuğla Fabrikası	1918 öncesi	Kapalı ve etrafı çevrili
3	Bakırköy Bez Fabrikası	1850	Yıkılmış
4	Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu	1890 başları	Yıldız porselen fabrikası ve müzesi geçici olarak kapalı
5	Dolmabahçe-Hereke Dokumhanesi	1891	Sergi
6	Hasköy Şirket-i Hayriye Tersanesi	1861	Rahmi M. Koç Müzesi
7	Kasımpaşa Un Fabrikası	1886	Atıl Halde
8	Şahbaz Agiya Tuğla Fabrikası	1882	Miniature Park, Go-kart

9	Ebüzziya Matbaası	1882	Bilinmiyor
10	Tersane Elektrik Fabrikası	1888	Bilinmiyor
11	Matbaa-i Bahriye	1895	Beyoğlu belediyesi emekli evi
12	Çifte Arslan Ekmek Fabrikası	1890 sonları	Bilinmiyor
13	Kasımpaşa Tuz Ambarı	1840	Ofis olarak restore edildi ancak şu an kullanılmıyor
14	Rebul - Büyük Paris Eczanesi	1895	Rebul Eczanesi
15	Feshane-i Amire	1833	Artistanbul Feshane
16	İplikhane-i Amire	1827	Yıkılmış
17	Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası	1884	Kadir Has Üniversitesi ve Rezan Has Müzesi
18	Yedikule Gazhanesi	1880	Kültür merkezi olması planlanmakta, şu an kısmi hizmette
19	Unkapanı Un Fabrikası	1870	Üniversitenin bir yerleşkesi olması planlanmakta, şu an atıl halde
20	Korse Fabrikası	1800 sonları	Nalbur
21	Askeri Tahiniye Fabrikası	1838	Yıkılmış ve tam yeri bilinmiyor
22	Seferoğlu Sigara Kağıdı Fabrikası	1882	Bulunduğu caddede tarihi yapılar var ancak kapı numarası bilinmiyor, anlaşılmadı
23	Orosdi Back Mağaza ve İmalathanesi	1885	Sümerbank Lokantası olarak hizmet vermiş ancak şu an boş
24	Yedikule İplik Fabrikası	1888	2022, duvarlar ve baca var, işlevsiz. Yeni bir bilgi yok.
25	Ahmet İhsan Matbaası	1890	Aydınlar han olmalı, şu anda etrafı çevrili
26	Osman Bey Matbaası	1890 başları	Bilinen adreste çeşitli işletmeler mevcut
27	Ahırkapı Kereste Fabrikası	1893	Bilinmiyor

28	Ahırkapı Fanila Fabrikası	1895	Bilinmiyor
29	Postane-i Amire	1840	Müze
30	Küçükçekmece Kibrit Fabrikası	1897	Bir bölümü organizasyonlar için kullanılmakta, bir bölümü atıl vaziyette
31	İstinye Lineros Kireç Fabrikası	1894	Bilinmiyor
32	Dolmabahçe Gazhanesi	1854	Çok amaçlı etkinlik alanı olarak planlanıyor ancak şu an işlevsiz
33	Zeytinburnu Demir-Çelik Fabrikası	1845	2022'de 41. Bakım Merkez Komutanlığı imiş, şu an bilinmiyor
34	Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi İmalathanesi	1834	Hastane
35	Kazlıçeşme Dokuma Fabrikası	1890	Fabrikanın sadece birkaç duvar ve bacası günümüze ulaşmış durumda

Hazırlanan liste incelendiğinde, İstanbul Avrupa yakasında 19. yy'da inşa edilen 35 adet endüstri yapısına rastlanmıştır. Bu yapılardan bazılarının tam adresine ulaşılamamaktadır. Bazılarının yıkıldığı bilinmektedir. Bazıları ise hala kullanılmakta olmasına rağmen palimpsest olarak değerlendirilmeye alınmamıştır. Yapılan ön değerlendirme sonucu, Avrupa yakası listesindeki endüstri yapılarından 11 tane yapının palimpsest olarak değerlendirmeye alınabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle çalışmanın İstanbul Avrupa yakasını içeren bölümünde bu 11 yapıyı materyal olarak incelemeye karar verilmiştir. Bu yapılar; Terkos Su Pompa İstasyonu, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu, Dolmabahçe-Hereke Dokumhanesi, Hasköy Şirket-i Hayriye Tersanesi, Matbaa-i Bahriye, Kasımpaşa Tuz Ambarı, Feshane-i Amire, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, Orosdi Back Mağaza ve İmalathanesi, Postane-i Amire ve Küçükçekmece Kibrit Fabrikası olmuştur.

Tablo 3.

19. yy. İstanbul Anadolu yakası endüstri yapıları listesi

19. yy. İstanbul Anadolu yakası endüstri yapılarının aralık 2024'te durumları			
NO	YAPI	YAPIM TARİHİ	ARALIK 2024'TE DURUMU
1	Büyükkada Un Fabrikası	1846	Yıkılmış
2	Göksu Değirmeni	1915 öncesi	Göksu erkek kuran kursu
3	Göksu Tuğla ve Kiremit Fabrikası	1900 öncesi	Yıkılmış
4	Foti Kendros Tuğla Fabrikası	1893	Yıkılmış
5	Çuha- Kumaş Fabrikası	1805	Yıkılmış

6	Çubuklu Cam Fabrikası	1845	Yıkılmış
7	Modiano Cam Fabrikası	1884	Yıkılmış
8	Beykoz Çini ve Billur Fabrikası	1844	Yıkılmış
9	Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1810	Film platosu
10	Beykoz Hünkar İskeleyi Kağıt Fabrikası	1804	Yıkık halde
11	Beykoz Hamidiye Kağıt Fabrikası	1890	Bilinmiyor
12	Paşabahçe İspermeçet Mumu Fabrikası	1895	Yıkılmış
13	Beykoz Çuha Fabrikası	1832	Yıkılmış
14	İncirköy Cam ve Porselen Fabrikası	1808	Yıkılmış
15	Hasanpaşa Gazhanesi	1891	Müze Gazhane
16	Paşalimanı Un Fabrikası	1858	Beylik Un Değirmeni - Boş
17	Polizo ve Leko Makarna Fabrikası	1866	Yıkılmış
18	Nalbanthane	1841	2016 da camii imiş şu an bilinmiyor
19	Nakkaştepe Gazhanesi	1864	Atıl
20	Üsküdar Suma Fabrikası	1857	Vakko hotel Sumahan bosphorus
21	Üsküdar Matbaası	1803	Yıkılmış
22	Üsküdar Tebhirhanesi	1894	İsmek İslam Sanatları Kurs Merkezi
23	Üsküdar Şemsipaşa Tütün Deposu	1880	Üsküdar sahil yolu inşası sırasında bu bina yıkılmıştır
24	Çıknavoryan Mahdumları Bisküvi Fabrikası	1877	Yıkılmış

İstanbul Anadolu yakası 19. yy. Endüstri yapılarına dair hazırlanan listede 24 adet yapıya rastlanmıştır. Anadolu yakasında bulunan endüstri yapılarının büyük oranda yok olduğu görülmüştür. Bu ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, kalan yapılar incelendiğinde 4 adet yapının palimpsest olarak değerlendirilebileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla çalışmanın Anadolu yakası endüstri yapılarının incelendiği bölümünde, materyal olarak 4 yapıya yer verilmiştir. Bu yapılar; Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hasanpaşa Gazhanesi, Üsküdar Suma Fabrikası ve Üsküdar Tebhirhanesi olmuştur.

Bulgular

Mimari bir yapı hem kültürel hem fiziksel anlam taşımaktadır. Yapının ontolojik varoluşunun bozulmadan yeniden işlevlendirilmesi ise yeni bir varoluşun yolunu açmaktadır. Palimpsest yapılarda ise bu çoklu varlık sebebi mimari yapı üzerinden okunabilmektedir. Palimpsest yapılardan beklenen; parşömen kağıdında olduğu gibi eski izlerin görünür olması ve ancak yeni yazıların da okunaklı olmasıdır. Çalışmanın materyalini oluşturan 19. yüzyıl İstanbul endüstri yapılarının belirgin mimari özelliklere sahip olması ve 2024 yılında ya da 2024 yılına kadar yeniden işlevlendirilmiş olması, bu yapıları çalışma bağlamında değerlendirmeyi gerektirmiştir. Değerlendirmeler sırasında yapının öz kimliğinin korunurken yeni bir anlam daha katılabilmiş olması dikkate alınmıştır.

Zamanın mekâna etkisi ve mekânın zamanla bağlantılı dönüşümü mimari ontoloji okumaları için takip edilmesi gereken bir süreçtir. Çünkü mimari bir yapı yalnızca işlevini yerine getiren bir makineden ibaret değil, aynı zamanda estetik, tarihsel ve sembolik anlamları olan bir sürecin şahididir. Mekânın fiziksel varlığının ötesine geçen anlamları ile mimari yapılar insan deneyimi, toplumsal ve kültürel hafıza içinde anlanmaktadır. Ontolojik olarak bir yapının işlevi, zaman içinde değişebilir ve dönüşebilir olduğuna göre; bu bir bakıma yapı işlevinin statik değil, dinamik bir varlık olduğunun da işareti olarak yorumlanabilir. Martin Heidegger'in mekânın ontolojisine yaklaşımı da benzer şekilde mekânı saf yapı olarak görme eğiliminden ziyade onu bir etkileşim ve deneyim yeri olarak görmek üzerine şekillenmektedir (Bolak Hisarlıgil, 2008, s. 25). Heidegger (1927) 'Varlık ve Zaman' isimli çalışmasında mekânı zaman ile ilişkilendirerek üç başlığa ayırmaktadır. Bu başlıklar; hazır bulunan varlık, kullanıma hazır varlık ve varoluşsal mekândır. Ontolojik anlamda varoluşsal mekân deneyimle bağlantılıdır ve süreçle birlikte şekil alır. Herhangi bir ürünün ifade etmez. Palimpsest yapılar da geleneksel bir zamanın ürünü değillerdir. İlk işlevlerini ve sonraki süreçteki işlevlerini taşıyan, deneyimle ilişkili mekânlardır. Bu mekânlar da Heidegger için mekân değil 'yer' olarak tariflenmektedir.

Gaston Bachelard (2014) ise 'Mekânın Poetikası' isimli eserinde mekânı 'düşlerde dönüp geldiğimiz yer' olarak tariflemektedir (s. 30). Bachelard bu yayınında mekâna yer olarak bakmakta ve mekânı geometrik bağlamdan çıkararak, anı deposu, hafızanın bir parçası, insanın duygusal ve düşünsel varoluşunu şekillendiren bir fenomen olarak yorumlamaktadır. Maurice Merleau-Ponty ise mekân için: "Çevrenin bizim düşündüğümüz değil, bizim yaşadığımız şey, olduğunu vurgulayarak, deneyimin algımızdaki rolünün önemini belirtmektedir" (s. 610). Merleau-Ponty'nin mekân yorumlamalarının da Bachelard ve Heidegger'e benzer şekilde, mekânın nesnelerin yer aldığı bir arka plan değil; beden, algı ve zamanın dahil olduğu bir varoluş ile anlam kazanan dinamik bir süreç olduğu görülmektedir (Merleau-Ponty, 2005). Bu düşüncülerin bakış açısıyla şekillenen bir perspektiften bakarak palimpsest olduğu düşünülen yapılar yorumlanmış ve deneyim, zaman, algı çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır.

İstanbul Avrupa Yakası 19. yy. Palimpsest Endüstri Yapıları

1 no'lu yapı olan Terkos Su Pompa İstasyonu, İstanbul Avrupa yakasında, Arnavutköy ilçesinde, 1883 yılında inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). Pompa Binası, Kazan Dairesi, Dökümhane ve Kalıp Atölyesi vb. işlevleri içeren yapı, yağma yapı olarak inşa edilmiştir. Terkos Su Pompa İstasyonu 10.400 metrekare alana yerleşmiştir (Özçakır, 2023). Yapı 2011 yılında yeni işlevi olan İstanbul Terkos Su Medeniyetleri Müzesi olarak tekrar kullanıma açılmıştır (Görsel 1). Yıllarca atıl halde kalan yapı, Osmanlı döneminin ilk modern su tesisidir. Bu önemde bir yapı yeni modern yapı teknikleri ve güncel mimari bakış açıları ile birlikte, müzeye dönüştürülmüş ve içerisinde kültür evi, makine parkuru, sergi alanları, kafe işlevlerinin de olduğu bir yapı olarak kamuya açılmıştır.

Görsel 1.

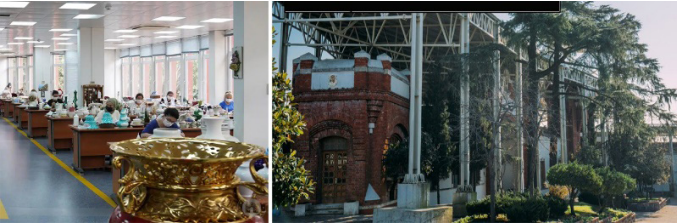
İstanbul Terkos Su Medeniyetleri müzesi binası

4 no'lu yapı olan Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu, Beşiktaş'ta yer almaktadır. 1890'ların başında inşa edildiği bilinen yapı önemli endüstri miraslarımızdan biridir (Valeri ve ark., 2013). Yapı 3.605 m²'ye oturmaktadır. Yapının 1957 senesinde Sümerbank tarafından devralındığı ve 1962 yılında Yıldız Çini ve Porselen Sanayi Müessesesi adıyla yeniden üretime geçtiği bilinmektedir (Haberler, 2022). "1994'te Sümer Holding'in özelleştirilmesinin ardından 1995 yılında TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı'na, 2018 yılında ise T.C. Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Millî Saraylar Başkanlığına bağlanmıştır" (Millî Saraylar Başkanlığı, 2024) (Görsel 2). Yıldız porselen fabrikası ve müzesi 2024 aralık ayında geçici olarak kapalıdır.

Görsel 2.

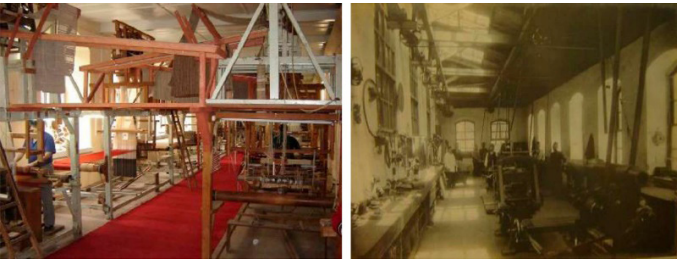
Yıldız porselen fabrikası ve müzesi

5 no'lu yapı 1891 yılında inşa edilmiş olan Dolmabahçe-Hereke Dokumhanesi'dir (Valeri ve ark., 2013). Beşiktaş'ta konumlanan yapı, T.C. Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Millî Saraylar Başkanlığına bağlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'na bağlı olan yapı, 1967 yılında onarıma sokulmuş, dış duvarlar korunarak, iç mekânda değişiklikler yapılmış, döşeme ve tavan betonarme olarak değişime uğramıştır (Ayhan, 2011). Günümüzde Hereke Dokuma Fabrikasında üretilmiş kumaşların bu alanda sergilendiği bilinmektedir (Görsel 3).

Görsel 3.

Dolmabahçe-Hereke Dokumhanesi

6 no'lu yapı, Hasköy Şirket-i Hayriye Tersanesi (Hasköy Shipyard) 1861 yılında, Beyoğlu ilçesinde inşa edilmiş olan endüstri yapısıdır (Valeri ve ark., 2013). Yapının 1996 yılında Rahmi Koç Müzecilik ve Kültür vakfı tarafından alındığı ve 2014 yılında artan müze koleksiyonuna alan yetersizliği yaşanması sebebiyle lengerhane binası ile birleştirilerek Rahmi Koç Sanayi Müzesi olarak kullanıldığı bilinmektedir (Bayır, 2014). Rahmi M. Koç tarafından alınan yapı atıl durumda iken ciddi bir restorasyon sürecinden geçirilerek, 2024 aralık ayında üç kanadı ve dış mekânı ile geniş bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4.

Hasköy Şirket-i Hayriye Tersanesi

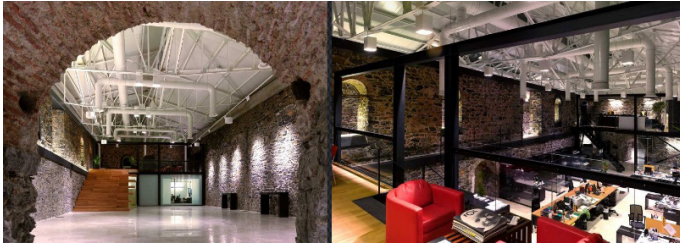
11 no'lu yapı, 1895 yılında Beyoğlu ilçesinde inşa edilen Matbaa-i Bahriye yapısı, matbaa işleri için kurgulanmış 19. yy. endüstri yapılarından biridir. 2013 yılında Askeri savcılık ofisi olarak kayıt altına alınmıştır (Valeri ve ark., 2013). 2022 yılında "Beyoğlu Belediye Başkanı Haydar Ali Yıldız, askeri mahkemelerin kapatılmasının ardından fonksiyonsuz hale gelen binaya yeni bir işlev kazandırarak vatandaşların hizmetine sunmak için çalışma başlattıklarını kaydetmiştir" (Anadolu Ajansı, 2022). Aralık 2024 yılında ise yapılan araştırmalar sonucu yapının Beyoğlu Belediyesi emekli evi olarak kullanıldığı görülmektedir (Görsel 5).

Görsel 5.

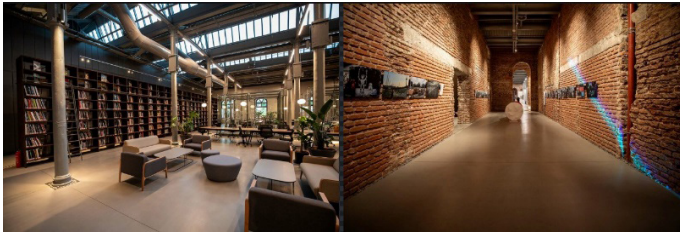
Matbaa-i Bahriye

13 no'lu yapı, İstanbul Kasımpaşa'da yer alan ve önceden Tekel himayesinde olan Kasımpaşa Tuz Ambarı 1840 yılında inşa edilmiştir. (Valeri ve ark., 2013). 1980'li yıllardan sonra uzun süre kullanılmamış olan ve ikinci derece tarihi eser olan yapının mimari özelliklerinde bozulmalar olmuştur. Tuz ambarının DDB tarafından kiralananın ardından restorasyon projeleri hazırlanmıştır (Görsel 6). "Kasımpaşa Tuz Ambarının yenileme çalışmaları sırasında binanın orijinal haline sadık kalınmıştır. Reklam ofisi adını bile değiştirmemiş ve binanın kapısına Tuz Ambarı yazarak binaya olan saygısını dile getirmiştir" (Karıptaş ve Karıptaş, 2020, s. 80). Ancak 2024 aralık ayında, yapılan araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla yapı şu an kullanılmamaktadır ve bahsi geçen ofis farklı bir lokasyona taşınmıştır. "2009 yılında tamamladığımız, Ulusal Mimarlık Ödülleri ve WAF'tan ödülle dönen Tuz Ambarı için mal sahibinin yapının üzerine kat ilaveleri öneren projesi, Beyoğlu Belediyesi ve 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan onay almış, tahliye süreci başlamıştır. Akıbetinin ne olacağını henüz bilemiyoruz. Üzgünüz" (Erginoğlu ve Çalışlar Architects, 2018).

Görsel 6.*Kasımpaşa Tuz Ambarı*

15 no'lu Feshane-i Amire yapısı, Eyüp ilçesinde 1833 yılında inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). Yapının 1866 yılında bir yangın geçirerek buhar makinası hariç herşeyin yok olduğu ve makinelerin yeniden temin edildiği, yapının ise yeniden yapıldığı bilinmektedir. 1989 yılında ise Eczacıbaşı Vakfı'na devredilen yapı önemli bir restorasyon süreci geçirmiştir (Arkitera, 2024). "İBB Miras'ın 2022-23 yılları arasında gerçekleştirdiği restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının ardından 'Artistanbul Feshane' adıyla İstanbul'un kültür sanat hayatına kazandırıldı" (Arkitera, 2024) (Görsel 7). Yapı özelliklerinin büyük oranda korunduğu ve yeni işlevi ile eski işlevinin iç içe geçerek mimari palimpsest olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Görsel 7.*Feshane-i Amire*

17 no'lu Cibali Tütün Fabrikası, 1884 yılında Fatih ilçesinde inşa edilmiştir (Valeri ve ark. 2013). "2002 yılında Kadir Has Vakfı tarafından Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'ndan dönüştürülen Kadir Has Üniversitesi merkez binası; son derece özenli ve kapsamlı restorasyonu ve içinde yer aldığı tarihi çevrenin gelişimine katkısı nedeniyle 2003 yılında Europa Nostra Ödülü almıştır" (Rezan Has Müzesi, 2024). 2024 yılının aralık ayında hala aynı işlevini Kadir Has Üniversitesi ve Rezan Has Müzesi olarak sürdürdüğü görülmektedir (Görsel 8).

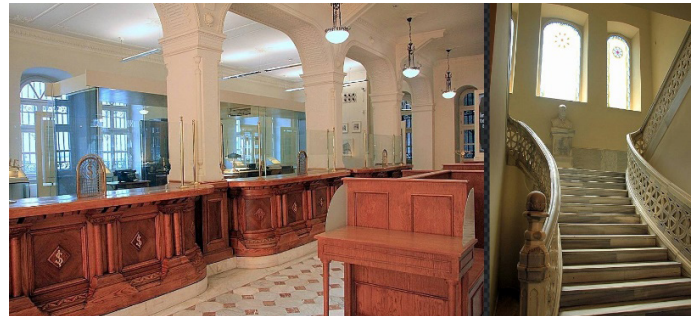
Görsel 8.*Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası*

23 no'lu Orosdi Back Mağaza ve İmalathanesi, 1885 yılında Fatih, Eminönü mahallesinde inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). "İstanbul Orosdi - Back mağazaları ilk açıldığı andan itibaren hem kentin

ticaretine hem de şirketin ticari stratejisine yön vermiştir" (Yılmaz, 2022, s. 31). Mağazalar 1943 yılına kadar ticari hayatını sürdürmüş, bu tarihte ise faaliyetlerini sonlandırmıştır. Şirketin İstanbul'daki ilk mağazası olan ve bu araştırmaya konu olan Eminönü mağaza binasının 2016 yılında Sümerbank Lokantası olarak çalıştırıldığı bilinmektedir (Uğurluoğlu, 2016). Yapılan araştırmalara göre günümüzde yapı boş haldedir ancak mimari özellikleri bakımından büyük oranda korunmuş gözükmetedir (Görsel 9).

Görsel 9.*Orosdi Back Mağaza ve İmalathanesi*

29 no'lu Postane-i Amire yapısı, Fatih ilçesi, Eminönü mahallesinde 1840 senesinde inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). Postane ve telgraf idarelerinin birleştirilmesinin ardından bina her ikisi tarafından da kullanılmaya başlayınca, yapı büyüklüğü yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 1890 yılında ahşap bina yıkılarak yerine kagir bina inşa edilmiştir. 1927 senesinde Türkiye İş Bankası'na devredilen yapı, bir süre şube olarak kullanılmış olup 2005 yılında müzeye dönüştürülecek şekilde çalışmalar yapılmıştır. 2007 senesinde ise müze olarak ziyarete açılmıştır (Türkiye'nin Tarihi Eserleri, 2024). Müzenin aralık 2024'te belirli günler ve saatlerde ziyaretçilere açık olduğu tespit edilmiştir (Görsel 10).

Görsel 10.*Postane-i Amire yapısı*

30 no'lu Küçükçekmece Kibrit Fabrikası, bilinen diğer adı ile Menekşe Kibrit Fabrikası, Küçükçekmece ilçesinde 1897 yılında inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). Yapılan araştırma ve ziyaret neticesinde yapının büyük oranda ayakta olduğu görülmüştür. Tuğla duvarlar, taş duvarlar, çatı yapısı, kemerli pencere ve kapılar hala mevcut olmakla birlikte bozulma ve yanlış müdahaleler de mev-

cuttur. Yapının günümüzde 5 bölümünden biri özel bir şirket tarafından organizasyonlar ve çekimler için kullanılmakta, geri kalan dört bölümü ise atıl halde durmaktadır (Görsel 11).

Görsel 11.

Küçükçekmece Kibrit Fabrikası

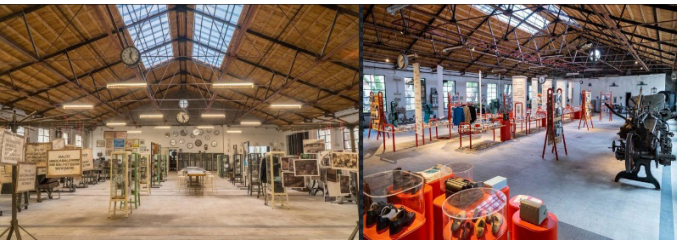

İstanbul Anadolu Yakası 19. yy. Palimpsest Endüstri Yapıları

9 no'lu yapı, 1810 senesinde Beykoz ilçesinde inşa edilen Beykoz Deri ve Kundura fabrikasıdır (Valeri ve ark., 2013). 1987 yılında Sümerbank özelleştirildikten sonra Kamu İdaresi'ne devredilmiş, 1999 senesinde ise çevre kirliliği yaratması sebebiyle bakanlık kararıyla kapatılmış ve ilk işlevi sonlandırılmıştır (Beykoz Kundura, 2024). 2005 yılında yeniden hizmet vermeye başlayan yapı o tarihten itibaren yaratıcı endüstrinin farklı alanlarına hizmet vermektedir. "183 dönüm arazide kurulu kompleks, 2005 yılından bu yana hem profesyonel bir mekân kiralama işletmesi ve film platosu olarak faaliyet gösteriyor hem de yenilikçi disiplinlerarası kültürel üretimlere ev sahipliği yapıyor" (Olgar, 2024) (Görsel 12).

Görsel 12.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası

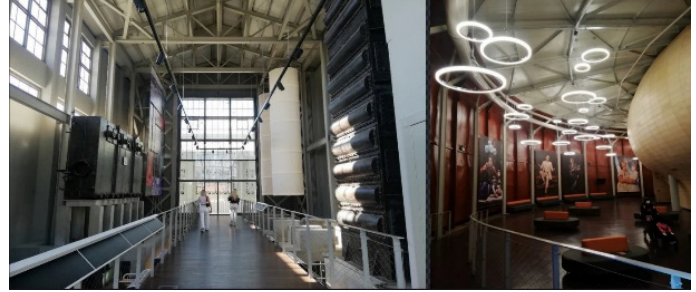

15 no'lu Hasanpaşa Gazhanesi, Kadıköy ilçesinde Hasanpaşa mahallesinde 1891 yılında inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). "Hasanpaşa'daki Kadıköy Gazhanesi'ni işleten Havagazi Şirketi, 1945'te İETT'ye (İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel Genel Müdürlüğü) katıldı ve 1947'de toplu taşımada kullanılan tramvayları desteklemek için otobüs işletmeciliğine başlandı" (Aktaran: Mazbaşı Berktaş, 2012, s. 13). 2021 temmuz ayında ise İBB'nin çalışmaları sonucu

Müze Gazhane ismi ile kullanıma açıldı. Yapının mimari özellikleri büyük oranda korunmaktadır. Yapı günümüzde tümüyle müze, sergi ve konser alanları vb. kültürel ve sanatsal aktiviteler için kullanılmaktadır (Ural, 2024) (Görsel 13).

Görsel 13.

Hasanpaşa Gazhanesi

20 no'lu Üsküdar Suma Fabrikası, Üsküdar ilçesinde, Çengelköy'de 1857 yılında inşa edilmiştir. 2006 yılında Sumahan'a devredilerek otel olarak kullanılmaya başlanmıştır (Valeri ve ark., 2013). "1800'lü yıllarda Osmanlı döneminin endüstriyel binalarından biri olan ve suma fabrikası olarak faaliyet gösteren mekan, özenli restorasyonu ile halen 13 odalı bir butik otel olarak işletiliyor" (Sumahan, 2024). Aralık 2024'te ise büyük oranda mimari özellikleri korunmuş olan yapının Vakko şirketine devredildiği ve hala otel olarak işlevini sürdürdüğü görülmektedir (Görsel 14).

Görsel 14.

Üsküdar Suma Fabrikası

22 no'lu Üsküdar Tebhirhanesi, Üsküdar ilçesinde, Salacak'ta 1894 yılında inşa edilmiştir (Valeri ve ark., 2013). "Bulaşıcı hastalıklara yakalanan hastaların giysilerini dezenfekte etme amacıyla kurulan üç tebhirhaneden biridir. 1893'teki kolera salgının ardından kurulmuştur" (Cangül, 2025). Aralık 2024'te yapının ismek Türk İslam Sanatları merkezi olarak kullanıldığı ve yapının özellikle kabuğunun ve mimari sembollerinin büyük oranda korunduğu görülmektedir (Görsel 15).

Görsel 15.

Üsküdar Tebhirhanesi

Sonuç ve Öneriler

Yapıların fiziki olarak kullanılabilir halde olması fakat artık işlevini yitirmiş olması, toplumsal ihtiyaçlar ve stratejilere yanıt veren yeniden işlevlendirme sürecini beraberinde getirmektedir. Yeniden işlevlendirme sürecinin nasıl işletileceği ve verilen kararlar, ontolojik açıdan topluma sağlanacak bir katkıdır. Endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesi, geçmişe dair çeşitli mesajları korumakla birlikte geleceğe yönelik sürdürülebilir bir yaklaşımı da temsil etmektedir. Bu süreç, toplumsal bellek ve kültürel depo olarak önem arz etmektedir. Yapıların ontolojik boyutunda, fiziksel mekânın ötesinde hafıza faktörü yer almaktadır. Bu bağlamda yeniden işlevlendirme, bu hafızayı canlı tutmak açısından önemli bir rol üstlenirken, palimpsest yapılar bir kez daha bu hafızanın canlı tutulmasına katkı sunmaktadır. Özellikle endüstri yapıları bir dönem üzerinden incelendiğinde, toplumsal ve ekonomik süreçlere, stratejilere ve gelişimlere dair tarihi veri niteliğindedir. Yeniden işlevlendirme söz konusu olduğunda ise yalnızca varlık anı değil, son işlev ve son işlevine kadar olan süreç de an ve an yine o topluma dair mesajlar taşımaktadır. Bu durum, mimari üzerinden ontolojik bir dönüşümü de içermektedir. Parşömen kağıdında olduğu gibi eski yazılar ile yeni yazıların iç içe geçmesi hali; mimari açıdan palimpsest değerlendirmesi yapılırken mimari işlev, malzemeler, mekân organizasyonu, mimari semboller üzerinden yorumlanabilmektedir. Palimpsest yapıların eski işlevinin ve yapıldığı dönemin mimari sembollerinin kolaylıkla algılanabilir olması bir döneme dair verileri saklarken; yeni işlevine dair özelliklerle iç içe geçmesi manasına gelmektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl İstanbul endüstri yapıları üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda, Avrupa yakasında 11 adet, Anadolu yakasında 4 adet yapının palimpsest olarak değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Yapıları; palimpsest kavramı ile inceleyebilmek için Tablo 1'de 3 ana başlık, 9 alt başlık değerlendirme kriteri olarak belirlenmiştir. Palimpsest olarak değerlendirilebileceği ön görülen toplam 15 yapının mimari özellikleri tablo ile karşılaştırılmış; bütünlüğün korunması, anlam-izlerin korunması, zıtlıkların vurgulanması/görünür kılınması ana başlıkları ve bunların alt başlıkları ile uyumlu oldukları tespit edilmiştir. İlave olarak 15 yapı haricindeki 19. yy. İstanbul endüstri yapılarının mevcut halleri araştırılmış, değerlendirmeye alınabilecek durumda olan yapılar tablo 1'de belirlenen maddeler ile yorumlanmıştır. Ancak büyük oranda uyumsuzluk görüldüğü için palimpsest olarak yorumlanmamıştır.

Belgesel tarama sonucunda özellikle Anadolu yakasında inşa edilen pek çok endüstri yapısının yok olduğu görülmüştür. Her iki yakada da pek çok endüstri yapısının atıl vaziyette olduğu tespit edilmiştir. Palimpsest olarak değerlendirilen yapıların ise çoğunlukla 2024 aralık ayında yeniden işlevlendirilmiş yapılar olarak hala kullanıldığı görülmüştür. Bu yapıların bazıları yakın tarihlerde işlevlendirilerek kullanılmış olmasına rağmen, çalışmanın hazırlandığı tarihte kullanılmamaktadır (Kasımpaşa Tuz Ambarı ve Orosdi Back Mağazası). Fakat yakın tarihlerde gerekli tadilatlar yapılmış ve yine yakın tarihlerde kullanılmış yapılardır. Bu sebeple her an bir kez daha işlevlendirilebilir haldedirler. Bu nedenle çalışma dışı bırakılmamışlardır.

Bulgular neticesinde palimpsest olarak tariflenen yapıların;

- İç mekânda ilk işleve uygun yapılan mimari planlama ölçütlerinin korunduğu,
- Yapı kabuğunun korunduğu,
- Malzemelerin aslına uygun olarak yenilediği ya da takviye yapıldığı,
- Konstrüksiyonunun hala endüstri yapısını yansıttığı,
- Yapı iç mekânlarında hala kullanıcının endüstri yapısında gibi hissedebilmesini sağlayan özelliklerinin korunduğu,

- Mimari sembollerin korunduğu ve dönemini yansıttığı tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, 19 yüzyıl endüstri yapılarının tüm listesi incelendiğinde görülmüştür ki, palimpsest olarak tariflenen yapı sayısı tüm yapılara kıyasla az bir oranda kalmaktadır. Bu palimpsest yapıların ise büyük oranda 2000'li yıllarda yeniden kullanıma açıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda,

- Yeniden işlevlendirme prensiplerinin bir alternatif haline gelmesi,
- Endüstri yapılarına verilen değer,
- Yapıların ilk işlevinin ve mimari özelliklerinin saklanması değil vurgulanması gereken değerler olması,
- Yeni işlev ile eski işlevin iç içe geçmesinin yaratacağı mekânsal anlamların, ülkemizde 2000'li yıllarda daha fazla değer bulduğu görülmektedir. Bu zamana kadar maalesef ki pek çok yapı kaybolmuştur. Ancak palimpsest algısının giderek kuvvetlendiği ve uygulanabilir olduğu görülmektedir.

Ontolojik açıdan mimari işlev, mimarlığın dinamik ve çok katmanlı bir boyutudur. Özgün kimliği kaybolmamış palimpsest yapılar toplumsal hafızanın diri tutulmasına imkân sağlamaktadır. Günümüzde hala atıl halde duran fakat çeşitli inşai yenilemeler ile kullanılacak endüstri yapıları mevcuttur. Bu yapıların, kimliğini kaybetmeden topluma kazandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda 19. yy. İstanbul endüstri yapılarını palimpsest kavramı üzerinden incelemekte olan bu çalışmanın; yapıların 2024 aralık ayında ne durumda olduklarının literatürde kayıt altına alınması, palimpsest kavramının İstanbul endüstri yapıları üzerinden değerlendirilmesi ve atıl vaziyetteki endüstri yapılarının palimpsest kavramının dikkate alınarak topluma kazandırılması konularında teşvik edici olabileceği düşünülmektedir. Palimpsest yapıları; insan deneyimi, tarih ve kültürel bağlam içinde anlamlandırmak mimari eserleri yalnızca fiziki bir amaca hizmet eden yapılar olarak yorumlamaktan çıkarak dinamik anlamlar yüklenmesine imkan tanıyacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Alkan, A.S. (2006). Kentin hayaletleri: Hatırlamak, unutmak ya da "Kararsız (K)alanlar" Dosya-03 / *Endüstri Mirası / 19. Yüzyıl Osmanlı Endüstri Yapıları*. Bülten 45. 75-79.
- Bachelard, G. (2014). *Mekânın poetikası*. İthaki Yayınları.
- Bayır, S. (2014). *Endüstriyel yapıların yeniden işlevlendirilmesi ve Rahmi Koç müzesi örneği* (Tez No: 544719). [Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa](https://tezmerkezi.ankara.gov.tr/tez/544719).
- Bolak Hisarlıgil, B. (2008). Martin Heidegger'de "mekan" düşüncesi: hermeneutik-fenomenolojik bir yaklaşım. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25), 1-13.
- Boyacıoğlu, D. (2019). Osmanlı fabrika yapılarının projelendirilmesi ve inşasında etkili olan özneler. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 77-95. <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.112>
- Büyükarıslan, B. (2013). *Endüstriyel yapıların yeniden işlevlendirilme tasarım kriterleri ve İstanbul örneği* (Tez No: 335658). [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. [Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa](https://tezmerkezi.ankara.gov.tr/tez/335658).
- Cengizkan, N. M. (2006). Endüstri yapılarında yeniden işlevlendirme: "iş"i biten endüstri yapıları ne "iş"e yarar? Dosya-03 / *Endüstri Mirası / 19. Yüzyıl Osmanlı Endüstri Yapıları*. Bülten 45. 9-13.
- Dillon, S. (2006). Reinscribing De Quincey's Palimpsest: the significance of the palimpsest in contemporary literary and cultural studies. *Textual*

- Practice. 19(3). 243-263 <https://doi.org/10.1080/09502360500196227>
- Faiz Büyükcım, S. & Zorlu, T. (2020). Mimarlık ve metinlerarasılık: Kasım-paşa Tuz Ambarı'nda metinlerarası izler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(1), 154-172. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.830791>
- Haberal, E. (2022). 19. Yüzyılda 'eser-i İstanbul' damgalı porselen üretimi. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. **19. Yüzyılda 'Eser-i İstanbul' Damgalı Porselen Üretimi**.
- Heidegger, M. (1996). *Being and time*. Suny Press.
- Köksal, G. (2005). *İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri (Tez No: 223540)*. [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. **Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa**.
- Mazbaşı Berkay, H. (2012). *Kadıköy Hasanpaşa bölgesinin tarihi çevre analizi ve sıhkleştirme önerileri (Tez No: 315329)*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. **Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa**.
- Merleau-Ponty, M. (2005). *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Özçakır, Ö. (2023). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirme sürecini ulusal mimarlık ödüllü endüstri mirası üzerinden tartışmak. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(28), 87-103. <https://doi.org/10.22520/tubaked.1351030>
- Seçer Karıptaş, F. & Karıptaş, F. (2020). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesinde çelik strüktürlerin kullanımı: Kasımpaşa Tuz Ambarı örneği. *Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3(1), 73-84. <https://doi.org/10.46373/hafbid.680277>
- Tanyeli, G. & İkiz, D. (2009). İstanbul'da bir endüstriyel miras örneği: Bomonti bira fabrikası. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(7), 109-121.
- Thomas De Quincey, 'Palimpsest', *Thomas De Quincey: Bir İngiliz afyon yiyenin itirafları ve diğer yazılar*, Ed. Grevel Lindop. Oxford University Press
- Ulubay, S. & Önal F. (2020). Mekân üzerine sorunsallar ve kavrayışlar: fenomenoloji kuramının yirminci yüzyılın mekân anlayışına etkileri. *Megaron*, 15(4). 606-613. doi: 10.14744/megaron.2020.28482
- Ural, A.G. (2024). *Kadıköy'ün deneyim deposu yapıları*. K-İletişim Yayınları
- Valeri M., İnce M.Ç. & Yurdaçalış N.E. (2013). *Industrial buildings in Istanbul*. [Report, Yeditepe University, Institute of Science and Engineering]. **Research_database.pdf**.
- Valeri M., Başyazıcı B., Eriş E., İnce M.Ç., İnce Ş.C., Salomoni F., Taşlıoğlu M. & Yurdaçalış N.E. (2016). *Türkiye tasarım kronolojisi/sanayi yapıları*. 3. *İstanbul Tasarım Bienali*. İksv
- Yılmaz, E. (2022). Osmanlı Topraklarında Uluslararası Bir Kuruluş: Orosdi - Back ve Adana Mağazası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 28-44. <https://doi.org/10.33537/sobild.2022.13.13>

İnternet Kaynakça

- Ayhan, C. (2011). Dolmabahçe Sarayında' Ki Hereke Dokumhanesi. <https://camihalisi.blogspot.com/2011/09/dolmabahce-sarayinda-ki-hereke.html>. adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Cangül, C. (2025). Üsküdar Tebhirhanesi. Kültür Envanteri. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/uskudar-tebhirhane-si/#17.1/41.023701/29.011749> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Cansız, A.U., (2024). Artistanbul Feshane. Arkitera. <https://www.arkitera.com/proje/artistanbul-feshane/> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Erginoglu & Calislar Architects. (2018). <https://www.instagram.com/ecarchitects/> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Icomos. (2023). Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının korunması için ICOMOS-TICCIH ortak ilkeleri 2017. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf adresinden 05 haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Olgar, K.I. (2024). Beykoz Kundura Fabrikası. Kültür Envanteri. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/beykoz-kundura-fabrika-si/#17.1/41.140713/29.078272> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Rakipoğlu, Z. (2022). Beyoğlu'ndaki Bahriye Matbaası Kütüphane Ve Gençlik Merkezi Olacak. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/beyoglundaki-bahriye-matbaasi-kutuphane-ve-genclik-merkezi-ola-cak/2662974> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

- Rezan Has Müzesi. (2024). <https://www.rhm.org.tr/tarihce/> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Sumahan On The Water. (2024). <https://www.sumahan.com/story?lang=tr> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye'nin Tarihi Eserleri. (2024). Türkiye İş Bankası Müzesi / Postahane-İ Amire - Eminönü- Fatih-İstanbul. <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3137> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Uğurluoğlu, Ö. (2016). Unutulmuş Firmalar Ve Jetonları - I: Orosdi Back (Ömer Efendi Mağazası). Sosyal Bilimler. <https://www.sosyalbilimler.org/unutulmus-firmalar-ve-jetonlari-ii/> adresinden 01 aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.**
İstanbul Terkos Su Medeniyetleri müzesi binası
<https://www.instagram.com/istanbulbuyuksehirbld/reel/CwN20sRNA04/>
- Görsel 2.**
Yıldız porselen fabrikası ve müzesi
https://www.millisaraylar.gov.tr/Lokasyon/18/Yildiz-Cini-ve-Porselen-Fabrikasi-ve-https://x.com/ibb_kultur/status/1609479717840687104
- Görsel 3.**
Dolmabahçe-Hereke Dokumhanesi
<https://camihalisi.blogspot.com/2011/09/dolmabahce-sarayinda-ki-hereke.html>
- Görsel 4.**
Hasköy Şirket-i Hayriye Tersanesi
Bayır, S. (2014). Endüstriyel Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi Ve Rahmi Koç Müzesi Örneği. Haliç Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Tezi. İstanbul.
- Görsel 5.**
Matbaa-i Bahriye
Emekli evi - Google Haritalar
- Görsel 6.**
Kasımpaşa Tuz Ambarı
Tuzambarı - Erginoğlu & Çalışlar (ecarch.com)
- Görsel 7.**
Feshane-i Amire
Artistanbul Feshane - Arkitera
- Görsel 8.**
Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası
Rezan Has Müzesi | Rezan Has Müzesi, Cibali - İstanbul / Telefon: +90 212 533 65 32 (rhm.org.tr)
- Görsel 9.**
Orosdi Back Mağaza ve İmalathanesi
48 Büyük Postane Cd. - Google Haritalar
- Görsel 10.**
Postane-i Amire yapısı
Tarihi Mekânlar Kişisel Ansiklopedi Erol ŞAŞMAZ (turkiyenintarihieserleri.com)
- Görsel 11.**
Küçükçekmece Kibrit Fabrikası
Kibritthane Düşün Fotoğrafçılık | Bahar kampanyalı paketlerimizi kaçırmayın.. Erken Rezervasyon: 0533 350 1885 Sevgili çiftlerimiz, 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında,... | Instagram
- Görsel 12.**
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası
Beykoz'un hafızasını Kundura emektarları anlatıyor - Beykoz Güncel Haber (beykozguncel.com)
- Görsel 13.**
Hasanpaşa Gazhanesi
Ural, A.G. (2024). Kadıköy'ün Deneyim Deposu Yapıları. K-İletişim Yayınları
- Görsel 14.**
Üsküdar Suma Fabrikası
Vakko Hotel Sumahan Bosphorus, İstanbul| Hotels.com
- Görsel 15.**
Üsküdar Tebhirhanesi
İsmek Türk İslam Sanatları Merkezi Temel, eğitim merkezleri, Aziz Mahmut Hüdayi Mah., Doğançılar Cad., No:60, Üsküdar, İstanbul - Yandex Maps

Structured Abstract

The state of erasing old written parchment papers and writing on them again, but the traces of old writing are still visible, is described as palimpsest. If it is necessary to examine this concept through space; It can be interpreted as still being able to see the traces of the old function and construction style among the re-functioned structures. In a city with a great history like Istanbul, there are many historical buildings that need to be re-functionalized. For this reason, the study is limited to the 19th century industrial buildings on the European and Anatolian sides of Istanbul. In order to search for the concept of palimpsest in the architectural structure, the traces of the previous layers must be legible. Therefore, it was necessary to turn to re-functional structures in order to seek the meeting of the old and the new. In the range of re-functionalized buildings, it was decided to examine the industrial heritage buildings, as it was thought that palimpsest reading could be done more clearly. The aim of the study is to investigate these structures whose boundaries have been determined, to determine and interpret their suitability for the concept of palimpsest through those that have reached 2024 and have been re-functionalized. These structures, where the previous layers are still visible, have old or past traces despite having a new function; It was found important in terms of interpreting the relations and stratified meanings between the past and the present, and the study was deemed necessary.

In order to collect the data in the study, the general survey model, which is one of the qualitative research methods, was used within the framework of architectural theories. Again, by using different methods in qualitative research methods, 19th century Istanbul industrial structures were determined by using documentary scanning and historical scanning methods; The processes of the buildings until 2024, the date of preparation of the study, and their physical and functional conditions in 2024 were determined. Documentary scanning method was used to access information about the buildings that were decided to be evaluated within the scope of the study, and if possible, past and current building visuals.

The findings obtained by data collection methods were analyzed and interpreted by hermeneutic method. In terms of the methodology of the study, the hermeneutic method was necessary to evaluate a concept that does not have quantitative measurability, such as the concept of palimpsest.

The fact that the old function of the palimpsest buildings and the architectural symbols of the period in which they were built are easily perceptible also means that they are intertwined with the features of the new function while storing the data of a period. In this study, as a result of the evaluation made on the industrial buildings of 19th century Istanbul, it was determined that 11 buildings on the European side and 4 buildings on the Anatolian side could be evaluated as palimpsest.

As a result of the documentary scanning, it was seen that many industrial structures built especially in Anatolia were destroyed. It has been determined that many industrial structures on both sides are still idle. However, it was observed that the structures evaluated as palimpsest were used as re-functional structures in December 2024. However, for the purpose of the study, not only re-functional buildings, but also buildings where the architectural values of the first construction time are preserved and these values are still physically legible were selected. Although some of these buildings have been used in recent times, they were not used at the time of the preparation of the study (such as Kasımpaşa Salt Warehouse and Orosdi Back Store). However, necessary renovations have been made in recent times and they have been used in recent times. For this reason, they can be functional once again at any time. Therefore, they were not excluded from the study. As a result of the findings, the structures described as palimpsest;

1. The interior is made in accordance with the first function, where the architectural planning criteria are preserved.
2. The building envelope is preserved,
3. The materials are renewed or reinforced in accordance with the original,
4. Its construction still reflects the industrial structure,
5. In the interior spaces of the building, the features that still make the user feel like they are in an industrial structure are preserved,
6. It has been determined that the architectural symbols are preserved and reflect the period.

However, when the entire list of industrial buildings of the 19th century is examined, it is seen that the number of buildings described as palimpsest remains at a low rate compared to all buildings. It has been determined that these palimpsest structures were mostly reopened for use in the 2000s.